

УДК 341.348:355.48(470:477)

Н.І. Савенко

АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЦИВІЛЬНІ ЗАРУЧНИКИ – ВИКЛИК ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ, ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Стаття зосереджується на складних питаннях незаконного затримання цивільних осіб у зонах збройних конфліктів, з акцентом на проблематику в умовах російсько-української війни. Автор детально аналізує міжнародно-правові рамки, які визначають статус цивільних заручників, освітлюючи основні виклики, з якими зіштовхуються ці особи, включаючи порушення їхніх основних прав під час затримання та утримання. У роботі також розглядається важлива роль, яку відіграють міжнародні та національні організації у захисті прав цивільних заручників, з особливим фокусом на новостворену робочу групу в Україні.

Аналіз наявної проблематики виявляє критичну необхідність розроблення та впровадження більш дієвих міжнародних механізмів для реагування на порушення прав людини в конфліктних зонах, що допоможе забезпечити більш ефективний захист цивільного населення та сприятиме відновленню справедливості та правопорядку.

Ключові слова: цивільні заручники, збройні конфлікти, міжнародне право, права людини, незаконні затримання, міжнародні організації, Україна, робоча група.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-133-139

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті російсько-української війни, питання незаконного затримання та засудження цивільних осіб залишається одним із найбільш нагальних в аспектах міжнародного права та прав людини. Дослідження цієї проблеми викликає ряд складнощів, які значно ускладнюють захист прав цивільного населення.

Перш за все, наявна проблематика відсутності уніфікованих міжнародно-правових механізмів, які б дозволили ефективно реагувати на випадки незаконного затримання та засудження цивільних осіб. Так, речник Міжнародного комітету Червоного хреста в Україні О. Власенко відмітив наявність великої кількості нюансів стосовно затримання та утримання цивільних, які залежать від того, чи висунуто зазначеним особам звинувачення, за якою статтею, тощо. Так, статус військовополонених чітко визначений у міжнародному праві (Організація Об'єднаних Націй, 1949). Водночас статус цивільних осіб, які були затримані та засудженні окупаційною владою, їхні права й обов'язки, можливість їхнього відвідування представниками міжнародних організацій під час збройного конфлікту не передбачені жодними міжнародними або національними нормативно-правовими актами.

Враховуючи вказане, значною проблемою є збір та верифікація доказів незаконного затримання та засудження осіб. Так, при умовах збройного конфлікту значно обмежуються доступ до місць затримань цивільного населення, що в свою чергу фактично унеможлиблюється проведення незалежних та незаангажованих розслідувань щодо наявності складу злочину, які інкримінуються тій чи іншій цивільній особі. В цілому, процес притягнення до відповідальності держави-агресора ускладнюється, а також суттєво обмежує можливості міжнародних організацій з моніторингу та реагування на факти незаконного затримання осіб.

Водночас, з метою уникнення відповідальності, міжнародних санкцій та інших правових обмежень з боку міжнародної спільноти, держава-агресор зацікавлена у приховуванні або викривленні наявних фактів затримання та засудження цивільного населення. Приховуючи свої злочинні дії, окупаційна влада використовує стародавній вислів із римського права: «*nullem crimen, nulla poena sine lege*», який перекладається як «немає злочину і покарання без наперед установленого закону» (Мицик В.В., Буроменський М.В. та Буткович О. В., 2020, с. 4). Відповідно до вказаного вислову, відсутність міжнародно-правових домовленостей є відсутністю їх порушення та покарання за будь-яку діяльність.

Зважаючи на вищевказане, вирішення проблеми цивільних заручників в умовах військового конфлікту вимагає комплексного підходу, який включав би посилення міжнародного законодавства, координації та відповідальності за вчинення протиправних дій з боку держави-агресора проти цивільного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання цивільних заручників під час збройного конфлікту було предметом наукового інтересу Ю. Белоусов (2015), М. Грушко (2021), І. Кравченка (2018/2019), О. Полторакова (2019) та інші. Водночас, питання цивільних заручників в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України залишається малодослідженим та потребує додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року відіграє критично важливу роль у формуванні міжнародного гуманітарного права, забезпечуючи основоположні засади захисту осіб, які не беруть активної участі у бойових діях. Відповідно до частини 1 статті 3 зазначеного вище документу, будь-які форми насильства щодо життя та прав особи й людини, включаючи взяття заручників, рішуче заборонені незалежно від обставин. Така заборона поширюється на всі випадки, коли цивільне населення може стати об'єктом зловживань з боку воєнізованих формувань (Організація Об'єднаних Націй, 1949) .

Окрім цього, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, підтверджує ці засади в пункті «с» частини 2 статті 75, вказуючи на недопустимість взяття заручників у будь-який час та в будь-якому місці, не залежно від того, хто вчинятиме ці дії (Організація Об'єднаних Націй, 1977).

Ці положення міжнародного гуманітарного права служать фундаментом для забезпечення безпеки цивільного населення у зонах активних бойових дій. Окрім цього, зазначені положення ґрунтуються на принципі людяності, яка є однією із базових норм, які формує міжнародне гуманітарне право в цілому. Однак, попри чіткі заборони і встановлені правила, фіксується порушення зазначених положень міжнародного гуманітарного права, особливо у ситуаціях, коли держава-агресор ігнорує міжнародні зобов'язання.

У своєму дослідженні Ю. Белоусов відмічає, що станом на 2015 рік на території, підконтрольній т. зв. «ДНР» та «ЛНР», не дотримуються норми будь-якої системи права, у тому числі цілковито ігноруються процесуальні гарантії затриманих осіб, передбачені як національним законодавством, так і міжнародними нормами права (Белоусов, 2015, с. 37). Станом на 01.10.2015 було звільнено 1333 цивільних особи, які були незаконно затримані та утримувались на тимчасово окупованій території України (Белоусов, 2015, с. 19).

Водночас, під час затримань та утримань цивільних осіб ігноруються найбільш

важливі процесуальні гарантії, передбачені як національним так і міжнародним законодавством, а саме (Белоусов, 2015, с. 27):

- відмова у наданні роз'яснень стосовно причин затримання;
- відсутність документального оформлення факту затримання цивільної особи;
- затриманим особам не роз'яснюються їхні права та обов'язки;
- відсутність будь-яких пояснень щодо причин підозри чи звинувачення;
- при затриманнях, треті особи не повідомляються;
- ненадання доступу до адвоката;
- відсутність рішень суду або інших органів щодо підстав, строків та законності затримання судом.

Так, під час допитів, основними звинуваченнями, які висувались цивільним особам під час їхнього затримання та подальшого допиту були оголошенні наступні звинувачення (Белоусов, 2015, с. 68-69):

- проукраїнська позиція;
- волонтерська діяльність;
- «заборонена» діяльність (прийняття участі у Євромайдані, фото-, відео-фіксація різноманітних цивільних об'єктів, тощо);
- статус особи («баптист, який продався американця», «український посіпака» і т.п.);
- пасивність у наданні допомоги незаконним збройним формуванням;
- підтримка державного суверенітету України;
- робота в інформаційній сфері (надання матеріалів для українських та європейських журналістських агентств, сприяння у роботі журналістів, тощо).

В цілому, жодне із звинуваченням, які інкримінувались затриманим особам не мало жодних правових підстав як в українському так і міжнародному законодавстві.

Окремо слід відмітити, відсутність будь-яких умов для затриманих громадян у неофіційних місцях утримання затриманих осіб навіть для короткотермінового перебування в них людей (підвальні приміщення, каналізаційні шахти, автомобільні бокси), що є кричущими випадками порушень норм міжнародного гуманітарного права та прав громадянина та людини в цілому. Свідчення звільнених громадян вказують на масові та системні порушення прав затриманих осіб, а саме (Белоусов, 2015, с. 76):

- відсутність денного освітлення у місцях несвободи;
- непрацюючі туалети у місцях несвободи;
- велика кількість утримуваних осіб у невеликому приміщенні;
- відсутність місць для сну, через це – сну на бетоні, на дошках тощо;
- діряві стіни і дах у місцях несвободи, що спричиняло підтоплення приміщень під час дощу;
- утримання разом чоловіків і жінок в одній камері;
- відсутність або недостатня кількість води та їжі;
- поширена практика побиття та погроз смертю, фізичних та психологічних знущань стосовно затриманих цивільних осіб і військовослужбовців.

Отже, сам факт перебування людини у таких умовах може сягати рівня нелюдського або такого, що принижує гідність поводження відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Одним із кричущих випадків порушення прав людини, шляхом незаконного

позбавлення волі цивільної особи є затримання та засудження у 2018 році місцевого мешканця м. Луганськ (далі – громадянин С., особисті дані особи не розповсюджуються враховуючі наявні ризики для громадянина). Так, під час навчання останнього у місцевому коледжі культури та мистецтв, громадянина С. було затримано начебто за заклики в соціальних мережах вступати до лав батальйону «Азов». В подальшому особа була засуджена за «участь у діяльності організації, яка визнана в «ЛНР» терористичною» та «збудження ненависті або ворожнечі, а значить і приниження людської гідності». Так, у «рішенні суду» вказано, що особа була надто активна у соціальній мережі «VK»: підтримувала українські патріотичні групи; вступала у дискусії із прихильниками ідей «руського мира».

Наразі наявні відомості стосовно 1700 осіб, які були верифіковані Міжнародним комітетом Червоного Хреста, як цивільні заручники рф. Водночас, за інформацією Міністерства внутрішніх справ України, станом на жовтень 2023 року близько 37 тисяч осіб є зниклими безвісти за особливих обставин. Вказана інформація свідчить про відсутність достатнього доступу представників міжнародних організацій, що в свою чергу унеможлиблює надання об'єктивної інформації щодо реального стану справ стосовно цивільних заручників на тимчасово окупованих територіях України та які перебувають в межах рф.

Відповідно до статті 24 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка була ратифікована в Україні 13 вересня 2015 року, жертвою вважається будь-яка зникла особа та будь-яка фізична особа, якій спричинено безпосередню шкоду в результаті насильницького зникнення (Організація Об'єднаних Націй, 2006). Це означає, що практично кожен цивільний заручник, а також їх родичі та близькі, мають право знати правду про обставини зникнення, місцезнаходження та долю зниклої людини. Таке право на доступ до інформації є фундаментальним для забезпечення справедливості і можливості отримання відповідної компенсації та реабілітації. Водночас, спостерігається приховування та відмова у наданні будь-якої інформації з боку рф стосовно затриманих та засуджених громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебували на тимчасово окупованих територіях України.

Окрім цього, у пункті шостому Положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/6 «Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні» від 23 лютого 2023 року (Організація Об'єднаних Націй, 2023) наявні заклики щодо звільнення всіх незаконно утримуваних осіб.

В цілому питання звільнення цивільних осіб від незаконного утримання є критично важливим для світової спільноти, оскільки неопосередковано стосується дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права, закріплених в таких документах, як Женевські конвенції та Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. В цілому, звільнення цивільних заручників не лише відновлює основні права людини, але й сприяє врегулюванню конфліктів та дотриманню вимог міжнародного гуманітарного права.

З метою вирішення проблем українських цивільних осіб, яких незаконно утримує рф, 16 квітня 2024 року Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ініціював створення робочої групи. Зазначена група, створена при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими, фокусуватиметься на ключових питаннях, пов'язаних із цивільними заручниками, а саме громадянами України, особами без громадянства та іноземцями. Український Омбудсмен з прав людини Д. Лубінець підкреслив важливість ініціювання діалогу та вжиття заходів, у тому числі неопублічних, для повернення вищевказаних категорій осіб.

Так, створення робочої групи становить критично важливий крок на шляху до вирішення питань цивільних заручників, підкріплюючи міжнародні зусилля зі зміцнення прав людини на території України та світовій спільноті в цілому.

Так, за час роботи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, із незаконного утримання звільнено 147 цивільних осіб. В свою чергу, створення окремого структурного підрозділу Координаційного штабу, сприятиме більш оперативному звільненню цивільного населення, яке на даний час перебуває у заручниках на тимчасово окупованій території України або у рф

Висновки. Аналізуючи проблему цивільних заручників у контексті триваючого російсько-українського збройного конфлікту, можна визначити декілька ключових аспектів, а саме:

- відсутність уніфікованих і загальноприйнятих міжнародних механізмів, які б регулювали процеси затримання та утримання цивільних осіб під час воєнних конфліктів, що в свою чергу створює серйозні виклики для ефективного захисту прав цивільного населення, яке стає заручником або навіть мішенню воєнної агресії.

- Наявність проблематики у ефективному та об'єктивному зборі та верифікації доказів щодо незаконного затримання або засудження цивільних осіб значно ускладнює процеси притягнення до відповідальності держави-агресора та її представників, що вчиняють воєнні злочини. Нерідко доказова база є фрагментарною або взагалі недоступною через активні бойові дії чи контроль окупаційної влади над територіями, на яких перебувають цивільні заручники;

- створення робочої групи під егідою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що має займатися питаннями заручників і незаконно затриманих, що одним із фундаментальних кроків до систематизації наявних можливостей у вирішенні зазначеного питання. Ця ініціатива не тільки засвідчує намагання України системно підходити до вирішення питань порушень прав людини під час війни, але й створює додаткові передумови удосконалення міжнародного законодавства у сфері захисту цивільного населення під час воєнного конфлікту. Зазначена робоча група має потенціал стати одним із ключових елементів у механізмі взаємодії з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, ООН, а також іншими державними та недержавними структурами, що займаються захистом прав людини і гуманітарними питаннями на міжнародному рівні. Це також сприятиме координації зусиль щодо визволення заручників та їхнього повернення додому.

В цілому, підходи до вирішення проблеми цивільних заручників в контексті збройного конфлікту мають бути комплексними і базуватися на міжнародному праві, принципах гуманізму та взаємодії з усіма зацікавленими сторонами. Тільки через спільні зусилля можливе досягнення поваги до основних прав і свобод кожної людини, залученої в конфлікт або її ставши жертвою.

Бібліографічний список:

- Белоусов, Ю. Л., Кориневич, А. О., Мартиненко, О. А., Матвійчук, О. В., Павліченко, О. М., Роменський, Я. В. та Швець, С. П., 2015. *Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі. Моніторинговий звіт.* Київ: ЦП Компринт. Доступно: <<https://library.khpg.org/index.php?id=1451396568>>.
- Мицик, В. В., Буроменський, М. В. та Буткович, О. В., 2020. *Міжнародне публічне право: навчальний посібник: підручник у 2-х томах.* 2-ге видання змінене. Харків: Право.
- Організація Об'єднаних Націй, 1949. Женевська конвенція про поводження з

- військовополоненими. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text>.
- Організація Об'єднаних Націй, 1977. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text>.
- Організація Об'єднаних Націй, 2006. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text>.
- United Nations, 2023. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023 ES-11/6 «Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine». [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=en&v=pdf>>.

References

- Belousov, Y.L., Korynevych, A.O., Martynenko, O.A., Matviychuk, O.V., Pavlichenko, O.M., Romensky, Y.V. and Shvets, S.P., 2015. Ti, shcho perezhlyu peklo: svidchennia zhertv pro mistsia nezakonnykh uviaznen na Donbasi. Monitorynhovyi zvit [Those Who Survived Hell: Testimonies About Illegal Detention Places in Donbas] [online] Available at: <<https://library.khpg.org/index.php?id=1451396568>> [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- Mytsyk, V.V., Buromensky, M.V. and Butkovich, O.V., 2020. Mizhnarodne publichne pravo: navchalnyi posibnyk: pidruchnyk u 2-kh tomakh. 2-he vydannia zminene [International Public Law: Textbook in Two Volumes, 2nd Revised Edition]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
- United Nations, 1949. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy [Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 1977. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I) [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 2006. Mizhnarodna konventsiiia pro zakhyst usikh osib vid nasylnytskykh znyknen [International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 2023. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023 ES-11/6 «Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine». [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=en&v=pdf>>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2024 р.

Savenko N.

ANALYSIS OF HUMAN RIGHTS COMPLIANCE DURING THE RUSSIAN- UKRAINIAN WAR: CIVILIAN HOSTAGES – A CHALLENGE FOR THE GLOBAL COMMUNITY, ISSUES OF RESOLUTION

The article addresses the pressing issue of the illegal detention and sentencing of civilians within the context of the Russian-Ukrainian armed conflict, emphasizing the significant challenges posed by the lack of coherent international legal mechanisms to safeguard human rights. In-depth analysis reveals how this legal vacuum complicates the protection of civilian rights during conflicts, highlighting the specific difficulties in verifying abuses and holding the aggressor state accountable. The study explores the nuanced roles that various international and national organizations play in protecting civilians, particularly focusing on the strategic initiatives led by newly established working groups in Ukraine. These organizations and coalitions are crucial in advocating for and protecting the rights of detained civilians, emphasizing the necessity for international cooperation and robust legal frameworks to address and mitigate such humanitarian crises effectively. The absence of unified international legal standards for the treatment of civilians in conflict zones leads to significant challenges. The International Committee of the Red Cross in Ukraine, for instance, notes numerous complications in the detention processes, which depend heavily on the specifics of the charges and legal statutes applied. The status and rights of civilians detained by occupying forces are not adequately addressed by existing international laws, leading to a gap in legal protections and oversight.

One of the major obstacles identified is the difficulty in gathering and verifying evidence related to illegal detentions. The conditions of armed conflict severely restrict access to detention sites, making independent and unbiased investigations almost impossible. This not only hinders the prosecution of the aggressor state but also limits the ability of international bodies to monitor and intervene in such situations. Additionally, the article discusses the strategic use of historical legal principles by the occupying powers, specifically the maxim "nulleum crimen, nulla poena sine lege" — no crime and no punishment without pre-established law. This principle is exploited to avoid international accountability, allowing the aggressor to conceal their actions and evade international sanctions and legal repercussions.

The Geneva Conventions and their Additional Protocols are examined as the foundational frameworks of international humanitarian law that explicitly prohibit any form of violence against civilians, including hostage-taking. However, the ongoing violations of these laws, particularly by the aggressor state, underscore the challenges of enforcing these international norms. The research highlights the urgent need for comprehensive approaches to address the plight of civilian detainees in conflict zones. This involves enhancing international legal standards and improving the coordination among international bodies to ensure the effective protection of human rights. The creation of working groups under the auspices of the Ukrainian Ombudsman exemplifies proactive measures taken to address these issues, facilitating dialogue and action to safeguard civilian rights and ensure compliance with international humanitarian law.

In conclusion, the article calls for a concerted international effort to develop and implement more effective mechanisms to respond to human rights violations in conflict zones. Strengthening the legal and operational frameworks for protecting civilian populations not only restores fundamental human rights but also contributes to the broader goals of peace and justice in international relations. This comprehensive approach is vital for the long-term resolution of conflicts and the protection of vulnerable populations in war-torn regions.

Key words: *civilian hostages, armed conflicts, international law, human rights, unlawful detentions, international organizations, Ukraine, working group.*